
Různé

K jubileu Josefa Šmajse

Koncem listopadu letošního roku oslavil 75. narozeniny dlouholetý člen redakční rady Filosofického časopisu profesor Josef Šmajš. Narodil se 23. 11. 1938 ve Skvrňově (okres Kolín), jeho studia i profesní život se však vztahují k Brnu. Vedle filosofie vystudoval strojní inženýrství, což se promítlo do jeho trvalého zájmu o filosofické aspekty vědy a techniky. Mezi lety 1969-1979 učil na Vojenské akademii, poté působil až do roku 2005 na Katedře filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kterou v letech 1995-2000 také vedl. V současnosti přednáší na Ekonomicko-správní fakultě a Fakultě sociálních studií MU.

Josefa Šmajse si mnozí z nás spojují s myšlenkovou koncepcí „evoluční ontologie“ a s jeho nepolevující snahou o všeobecné přijetí jejích základních tvrzení. Taková snaha – stejně jako apel na poměřování hodnot člověka a kultury nepodmíněnými hodnotami přírodními – musí v dnešním filosofickém i celospolečenském diskursu narážet na odpor. Nekriticky totiž uctíváme pluralitu přístupů k pravdě i dobru a za centrum veškerého hodnocení považujeme člověka.

Z pohledu evoluční ontologie však antropocentrický pohled a neochota přiznat přírodě nejvyšší a nepodmíněný

význam jen zvyšuje moc nadosobního systému kultury nad námi a naším prostředím. Kultura sama je totiž ve svém „hodnocení“ jakoby stále sebestřednější. Bezohledná vnitřní logika procesů globalizovaného kapitálu dnes čím dál silněji povzbuzuje destruktivní expanzi „predátorsky nastavené“ kultury. I když Josef Šmajš již mnoho let tvrdí, že expandující kultura je protipřírodně orientovaná, zejména v posledních letech se zabývá myšlenkou specifického duchovního „nastavení“ evropské kultury, která skrytě určuje její mimořádnou agresivitu vůči přírodě. Mezi lidským genomem a kulturou se podle něj nachází „predátorské duchovní paradigma“ kultury, které zprostředkovává povahu lidské teoretické i praktické aktivity. Určuje způsoby abstrakce, významy pojmů i hodnot. Vyrůstá z lidského genomu, ale kulturní podobu získává až s nástupem řecké mytologie, filosofie a vědy. A právě skryté duchovní nastavení kultury orientuje podle Šmajse nejen teoretickou interpretaci, ale rovněž hodnotový postoj dnešní kultury k přírodě. Jde mu proto o změnu tohoto predátorského duchovního paradigmatu (nikoli lidského genomu) pomocí filosofie a speciálních věd.

Domnívá se, že důležitým faktorem, který se promítá do kontroverzí

i významu Šmajsova díla, je tak to, že jeho přístup nemůže brát příliš ohled na panující filosofický diskurs. Šmajsova filosofie může podle mě dýchat a silně inspirovat pouze tehdy, jestliže se mu příliš nepřizpůsobí. V tomto kontextu například nevnímám jako prohrašek to, že Šmajš nepřijal zaběhlý způsob psaní odborných textů. Nesnaží se o podrobnou reflexi nepřeborného množství informací, jež by se mohly vztahovat k „jeho“ otázkám, nezabývá se samouúčelnou polemikou s mnoha teoriemi a jejich východisky. Nenechává se strhnout ke zkoumání jen úzce vymezených problémů. Pečlivě a soustředěně staví svou filosofickou teorii bytí, rozpracovává ji při zkoumání relevantních dílčích témat a popularizuje ji. Z jeho textů, přednášek i z běžné komunikace je zřejmé intenzivní zaujetí úkolem, který si vytyčil. Vyplývá z potřeby sdělit, že lidstvo – se vši svojí rozvinutou racionalitou, včetně filosofie – stojí před problémem, jehož závažnost nemá v jeho historii obdoby. Tímto problémem je ontický (fyzický) konflikt systémů kultury a biosféry (přírody), problém destrukce přírodních struktur, problém snižování komplexity globálního ekosystému Země, problém přežití lidstva a zachování kultury.

Šmajš přináší silné argumenty, které pevně podpoří ontologický popis inkongruentního vývoje dynamických systémů kultury a přírody a dovolu- jí mu načrtnout rámcové řešení ekologických i jiných globálních problémů. To spočívá právě v záměrné „biofilní“ transformaci skrytého nastavení duchovní kultury, tj. v proměně zvláštní-

ho nebiologického „genomu“ (vnitřní informace) kultury. Když pomineme specifický látkový metabolismus, který je kvůli úhradě energetických potřeb kultury nucen rozkládat přírodní struktury, pak je příčina protipřírodní povahy jejího vývoje ukryta především v informačním provozu sociokulturního systému. Patologie kultury a jejích aktivit je podle Šmajše způsobená zcela odlišnou vnitřní konstitutivní informací (duchovní kulturou), než je ta, která integruje biosféru. Globální ekosystém Země se zkrátka nezakládá na informaci vyjádřené v pojmech a abstrakcích lidského jazyka. Význam evoluční ontologie spočívá tedy podle mého názoru především v tom, že poskytuje tuto novou a dobře zdůvodněnou diagnózu, která vysvětluje (sebe)destruktivní chování kultury.

S evoluční ontologií by se mělo diskutovat zejména o této diagnóze. Jestliže se v ní totiž Šmajš nemýlí, pak je její všeobecné přijetí skutečně nutnou podmínkou demokratické změny sociokulturního systému, jež by otevřela možnost jeho dlouhodobé existence. Pro sebezáchovu lidstva a kultury se může zkrátka ukázat jako nutné, aby sociokulturní systém přijal prostřednictvím individuálních lidských myslí náhled na vlastní „geneticky“ založenou chorobu. V tomto smyslu má Šmajš co říci také k současné krizi liberální demokracie. Dlouhodobě úspěšné odpovědi na otázku, jak v podmínkách globálního kapitalismu obnovit demokracii, najdeme, nepřijdeme-li na způsob, jak předcházet (sebe)destruktivnímu chování sociokulturního systému. Šmajso-

vy otázky po tom, co je příroda a kultura a jaký je jejich vztah, jsou, zdá se mi, základní. Jestliže je obcházíme, nebo na ně odpovídáme špatně, děláme chybu hned na začátku každé úvahy.

Samotné teoretické zprostředkování problému však nemůže stačit. Ke změně dojde jen prostřednictvím sjednoceného morálního přesvědčení, rozhodování a jednání lidí. K tomu nás ale teorie nemusí dovést. Potřz je podle mě právě v tom, že jestliže vůbec vnímáme devastaci přírodních struktur, hrozbu vyhynutí lidstva či zachování kultury jako morální problémy, pak většinou jen jako problémy, které jsou (teoreticky) zprostředkované. Tam, kde lidé nebudou svojí osobností bezprostředně vztaženi k jejich negativním důsledkům, budou postrádat náležitou emoční sílu. To se týká běžných lidí, filosofů i vědců z oblastí přírodních a společenských věd, od kterých Šmajš očekává změnu postoje především. Formy bytí, o jejichž bezprostřední sebezáchovu v budoucnu jde, nemají vědomí, nedisponují prožíváním a schopností předvídat. Pacient, má-li změnit způsob života, přitom opravdu často potřebuje slyšet od nějaké nezpochybnitelné autority závažné informace o svém zdravotním stavu a následcích svého chování. V případě aktuální hrozby vyhynutí lidstva tu však není ani pacient schopný náhledu, ani nezpochybnitelná autorita. Sociokulturní systémy nejsou lidé a jejich samovývoj je vede jen k udržování své vlastní identity. Šmajšovu systémovému pohledu proto nakonec zbývá pouhý morální apel k člověku, který nemá

šanci na úspěch. Většina lidí jako součást sociokulturního systému nepotřebuje pro své blaho přijmout právě jeho náhled, stejně jako nepotřebuje výrazně změnit své rozhodování a chování. I podle Josefa Šmajše je morálka pouze jedním ze subsystémů kultury, a proto není morální přesvědčení lidí možné změnit bez změny celé kultury.

Filosofická ontologie, jak ji rozpracovává Josef Šmajš, je tedy mimořádně důležitá. Ve fázi existenční krize lidstvo potřebuje autoritativní „teorii vyššího řádu“. K jejímu všeobecnému přijetí a k biofilní transformaci však patrně nemůže dojít bez ještě výraznějšího systémového selhání kultury. Dost možná k ní nedojde nikdy. Z toho ovšem nevyplývá, že bychom se neměli snažit o zprostředkování náhledu a o sjednocení na základním hodnocení světa, o osvobodování se od současné ideologie, jež nám nedovoluje promýšlet alternativy. Snad právě to by měli filosofové dělat ze všech sil – až do konce dechu.

Význam Šmajšovy bohaté tvorby dokládají mnohá uznání a ocenění. Zejména jeho *Ohrožená kultura* (první vydání 1995) se dočkala nemalých úspěchů. Vyšla ve třech českých vydáních a byla přeložena do angličtiny, slovenštiny a ruštiny (německý překlad se připravuje). Právě za tuto knihu obdržel její autor v roce 1996 Cenu ministra životního prostředí České republiky. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ji schválilo jako text důležitý pro učitele a žáky středních škol. V roce 2012 pak v Rusku získala cenu za nejlepší vědeckou knihu roku.

V nejuplněnější verzi je koncept evoluční ontologie obsažen v práci *Filosofie – obrat k Zemi* (Academia 2008). Publikován byl ale také v americko-holandském vydavatelství Rodopi (2008): *Evolutionary Ontology. Reclaiming the Value of Nature by Transforming Culture*. Nejnovější text, který představuje myšlenky evoluční ontologie a který je rozšířený o analýzu vlivu podnikání, vyšel v r. 2013 ve společném projektu vydavatelství Masarykovy univerzity a nakladatelství Doplněk pod názvem *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*.

Vybrané knižní publikace jubilanta:

Sociální funkce vědy (Brno, Masarykova univerzita 1986);
Úvod do ontologie (Brno, Masarykova univerzita 1991);
Kultura proti přírodě (Brno, „Zvláštní vydání“ 1994, České Budějovice, Dobromysl 1996);
Kultur gegen Natur (České Budějovice, Dobromysl 1996);
Culture against Nature (České Budějovice, Dobromysl 1996);

Ohrožená kultura (Brno, „Zvláštní vydání“ 1995, Praha, Hynek 1997, Brno, Host a Masarykova univerzita 2011);
Ohrožená kultura (Banská Bystrica, PRO 2006),
The Treated Culture (Prešov, Slovacontact 1998);
Kultura pod ugrozou (Novosibirsk, Akademia nauk 2012);
Konflikt přirozené a kulturní evoluce (Brno, Masarykova univerzita 1997);
Drama evoluce (Praha, Hynek 2000);
Gnoseologické implikace evoluční ontologie (Brno, Masarykova univerzita 2001);
Filosofie psaná kurzívou. Rozhlasové ekologické eseje (Brno, Doplněk 2003);
Filosofie – obrat k Zemi (Praha, Academia 2008);
Potřebujeme filosofii přežít? (Brno, Doplněk 2008, 2011);
Uvedení do evoluční ontologie (Brno, Masarykova univerzita 2008);
Evolutionary Ontology (Amsterdam–New York, Rodopi 2008);
Evoluční ontologie kultury a problém podnikání (Brno, Doplněk a Masarykova univerzita 2012)